

УДК 347.23

Сергій Здоровець,*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИНИ ЯК УМОВИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

У статті проаналізовано законодавство та висвітлено особливості правового регулювання вини продавця (виробника), покупця (споживача) як умови цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання роздрібною купівлі-продажу в контексті судових спорів про захист прав споживачів.

Ключові слова: вина, зобов'язання роздрібною купівлі-продажу, судовий захист прав споживачів.

Ще зі стародавніх часів у юриспруденції вина правопорушника привертала неабияку увагу правників, а перші уявлення про таку правову категорію відомі ще з формування найдавніших зводів законодавства, таких як закони Хаммурапі, П'ятикнижжя Мойсея, тощо. Проте цілісне і достатньо сформоване уявлення про вину вперше виникло у римському праві, хоча така точка зору не вважається беззаперечною [1, с. 144]. Правила «*casus a nullo praestatur*» (за випадок ніхто не несе відповідальності) та «*casus sentit dominus*» (випадок залишається на тому, кого він вражає) становили основні заповіді юридичної системи Стародавнього Риму [2, с. 285]. Водночас умисел вважався єдиною формою вини і протиставлявся безпосередньо випадку, а уявлення про необережну вину не існувало. Тому як у стародавні часи, так і зараз вина виступає своєрідним інструментом реалізації таких світових принципів, як справедливість та розумність, у вирішенні питання щодо відповідальності того чи іншого суб'єкта – правопорушника, хоча, звісно, розуміння таких принципів у контексті відповідальності дещо детермінувало внаслідок подальшого генезису розуміння правової природи вини.

Постановка проблеми. Вина у більшості правових систем вважається суб'єктивною умовою відповідальності й виражає психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її результатів. Вітчизняним законодавством поняття вини не закріплено, але нормою загальної частини Цивільного ко-

дексу України (далі – ЦК України), ст. 614, встановлюється «поведінкова» концепція вини, хоча дане питання в науці є спірним [3, с. 81]. Проте окремими нормами ЦК України, зокрема, положеннями яких регулюються договірні правовідносини роздрібною купівлі-продажу, закріплюється «психологічна» концепція. Враховуючи особливості юридичної природи цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання роздрібною купівлі-продажу в цілому та те, що вина в цивільному праві виступає одним із найскладніших та недостатньо визначених понять, яке до того ж не завжди обов'язкове для настання цивільно-правової відповідальності, дослідження обраної тематики є актуальним та потребує подальшого вивчення.

Метою дослідження є вивчення та визначення особливостей правового регулювання вини продавця (виробника), покупця (споживача) як умови цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання роздрібною купівлі-продажу в контексті судових спорів про захист прав споживачів.

Проблемам вини в цивільному праві приділяли увагу, зокрема, С. Братусь, В. Грибанов, О. Іоффе, Б. П. Карнаух, О. Красавчиков, В. Примаков, Г. Матвеев, А. Савицька, В. Тархов та інші.

Особливості правового регулювання вини продавця (виробника). Актуальним питанням, на мою думку, є відсутність у національному законодавстві єдиного підходу

щодо правового регулювання презумпції вини як умови цивільно-правової відповідальності продавця (виробника) за порушення договірних зобов'язань роздрібною купівлі-продажу.

Так, ч. 2 ст. 614 ЦК України, в якій закріплено положення, згідно з яким відсутність вини доводить особа, яка порушила зобов'язання, науковці справедливо кваліфікують як презумпцію вини правопорушника [4, с. 718]. Водночас спеціальним законодавством, яке, навпаки, покликано виступати гарантуючою нормативною базою у встановленні та захисті прав споживача, тягар доведення вини продавця (виробника) продукції покладається на споживача, що і лежить в основі судових рішень про відмову в задоволенні позовних вимог споживача з огляду на їх безпідставність та недоведеність. У вирішенні такої категорії справ судами застосовуються положення ст. 1, ст. 17 Закону України «Про захист прав споживачів», які закріплюють дефініцію істотного недоліку придбаного товару, яким є недолік, що робить неможливим чи недоцільним використання товару відповідно до його цільового призначення, виник з вини виробника (продавця, виконавця), тягар доведення чого покладається на споживача.

Так, відмовляючи у задоволенні позовних вимог споживача щодо заміни товару неналежної якості товаром належної якості по справі № 6-31008св12, апеляційний суд вказав на «недоведеність вини виробника». А залишаючи зазначене рішення без змін, суд касаційної інстанції додав, що «істотні недоліки, а також вина продавця мають бути встановлені судами відповідно до наданих сторонами та оцінених судами доказів по справі». Схоже за змістом рішення було винесено Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-11354св15, де йдеться про «обов'язок споживача довести наявність істотного дефекту продукції». Як впливає із судової практики, однією з проблем, яка може бути у разі притягнення продавця до цивільно-правової відповідальності, є неспроможність експертами дати остаточну відповідь про причини та час виникнення істотного недоліку товару, внаслідок чого права споживача й залишаються порушеними та незахищеними.

Інша ситуація може бути у разі надання продавцем (виробником) гарантійного строку на відповідний товар. За таких обставин у разі виявлення протягом даного строку істотного недоліку товару презюмується вина продавця (виробника), який для

звільнення від цивільно-правової відповідальності повинен довести, що конкретний недолік товару стався внаслідок порушення споживачем правил користування або зберігання товару, дій третіх осіб, випадку або непереборної сили (ст. 679 ЦК України, ст. 14 Закону України «Про захист прав споживачів»). Так, Верховний суд України, скасовуючи постанову апеляційного суду, зазначив, що висновок даного суду про те, що «покупець не довів свої вимоги щодо продажу йому товару неналежної якості, суперечить як вимогам ст. 14 Закону України «Про захист прав споживачів» щодо перерозподілу обов'язку доказування, так і встановленим у справі обставинам, а обов'язок доказування у справах даної категорії лежить на продавцеві» [5].

Отже, презюмування вини продавця (виробника) має місце за наявності двох обставин: надання гарантійного строку на товар та виявлення протягом даного строку саме істотного недоліку товару. Тому у разі виявлення споживачем недоліку, який не відповідає ознакам істотного, тягар доказування наявності вини контрагента знову ж таки покладається на нього.

Особливості правового регулювання вини споживача (покупця). За своєю юридичною природою договір роздрібною купівлі-продажу, як правило, є реальним. Та навіть у разі укладення такого договору за допомогою дистанційних засобів зв'язку отримання покупцем товару відбувається вже після оплати відповідного товару чи одночасно з отриманням його у поштовому відділенні або за допомогою кур'єра. Тому зрозуміло, що продавець, як правило, не несе ризик недобросовісності покупця в частині виконання грошового зобов'язання і дослідження особливостей вини споживача в даному контексті позбавлене будь-якого підґрунтя. Більше того, наявність вини в цьому разі буде позбавлена будь-якого практичного юридичного значення з огляду на встановлену ст. 625 ЦК України норму щодо настання цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання і без наявності вини правопорушника.

Інша ситуація вбачається у юридичному значенні вини споживача у разі завдання йому шкоди придбаним майном за споживчим договором. За загальним правилом, встановленим ст. 1193 ЦК України, шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується. Як слушно вказується в літературі [6, с. 81], положеннями даної норми закріплюється «психологічна» концепція вини, від якої неможливо повністю відмовитися. Проте, на мій погляд, психо-

логічне ставлення правопорушника до своєї протиправної поведінки в цивільному праві, на відміну від заходів, які він вжив для належного виконання зобов'язання, за своєю юридичною природою має факультативне значення для визначення вини правопорушника. Тобто, як закріплено у ст. 1193 ЦК України, для визнання потерпілого винним у завданій йому шкоді, необхідна наявність двох складників юридичних фактів, які включають елементи як із «психологічної», так і з «поведінкової» концепції вини, а саме: невжиття всіх залежних від нього заходів щодо належного виконання зобов'язання, встановленого ст. 4 ЗУ «Про захист прав споживачів» в частині зобов'язання споживача користуватися товаром згідно з його цільовим призначенням та дотримуватися умов (вимог, норм, правил), встановлених виробником товару (виконавцем) в експлуатаційній документації, що перетинається з положеннями ст. 319 ЦК України (власність зобов'язує) та ст. 614 ЦК України, та більше того, наявність умислу потерпілого у завданні такої шкоди. Тому, як здається, враховуючи викладене, вину як умову цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання роздрібної купівлі-продажу можна назвати кумулятивною, або ж комплексною, оскільки вона одночасно включає в себе характеристику протиправної поведінки та психологічне ставлення правопорушника до неї.

Окремий інтерес становить правове регулювання вини та її трансформація в контексті розширення сфери деліктної цивільно-правової відповідальності за рахунок відповідальності за порушення договірних зобов'язань роздрібної купівлі-продажу. За загальним правилом, на деліктні правовідносини, тобто на ті, що не ґрунтуються на договорах, не поширюється дія положень ст. 1193 ЦК України, які виключають цивільно-правову відповідальність за шкоду, завдану потерпілому внаслідок його умислу. У цьому контексті цікавим видається питання щодо можливості застосування положень вказаної норми у вирішенні питання про цивільно-правову відповідальність продавця за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції, за яку за загальним правилом відповідає виробник, але який внаслідок дії певних обставин не може бути встановлений відповідно до ч. 3 ст. 7 Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». Відповідно до ч. 3 ст. 7 наведеного Закону у разі коли виробник продукції не може бути встановлений, кожний її постачальник (продавець) відповідно до Закону несе відповідальність

як виробник, якщо він протягом 30 днів не повідомить потерпілому найменування та місцезнаходження виробника або особи, яка поставила йому цю продукцію. Проаналізувавши дане положення законодавства, можна дійти висновку про трансформацію суб'єктного статусу продавця з контрагента за договором роздрібної купівлі-продажу у деліквента та, відповідно, його цивільно-правової відповідальності, яку він несе, з договірної у позадоговірну. За таких обставин цивільно-правову відповідальність продавця можна назвати комплексною, оскільки вона включає договірні та позадоговірні її види, а тому правовідносини між покупцем і продавцем змінюються і набувають іншого (позадоговірного) характеру, внаслідок чого на них буде поширена дія ст. 1193 ЦК України.

Висновки

1. Правове регулювання презумпції вини продавця цілком залежить від юридичного факту надання гарантії на відчужуваний товар. Так, у разі ненадання таких гарантії, встановлюється презумпція невинуватості продавця, а тягар доведення вини контрагента покладається на споживача, всупереч загальному положенню, встановленому ст. 614 ЦК України. Зворотна ситуація має місце у разі надання гарантії на придбаний споживачем товар.

2. З огляду на юридичну природу договірних правовідносин роздрібної купівлі-продажу, вину як умову цивільно-правової відповідальності за порушення відповідних зобов'язань можна назвати кумулятивною, або ж комплексною, оскільки вона одночасно включає в себе характеристику протиправної поведінки та психологічне ставлення правопорушника до неї.

3. З огляду на трансформацію за певних обставин суб'єктного статусу продавця з контрагента за договором роздрібної купівлі-продажу у деліквента та, відповідно, його цивільно-правової відповідальності, яку він несе, з договірної у позадоговірну, деліктна шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується відповідно до ст. 1193 ЦК України, навіть у разі коли суб'єктом відповідальності є продавець.

4. Подальше дослідження вини як умови цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання роздрібної купівлі-продажу необхідно проводити в контексті змін до законодавства, які здатні будуть забезпечити захист законних прав та інтересів сторін досліджуваних правовідносин та сприятимуть притягненню винної сторони до цивільно-правової відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Ткачук А. Л. До питання про витoki вини як правової категорії / А. Л. Ткачук // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / Одес. нац. юрид. акад. – О. : Юрид. літ., 2002. – Вип. 13. – С. 144–148.
2. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – М., 1998.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2-х ч. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Концерн “Видавничий Дім” “Ін Юре”, 2004. – Частина 2. – 896 с.
4. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. / [О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Кн. I. – 736 с.
5. Ухвала Верховного Суду України від 14.04.2010 по справі № 6-4155св09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9229850>.
6. Проблеми правової відповідальності: монографія / [А. П. Гетьман та ін.] ; за ред. проф. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2014. – 345 с.

В статті проаналізовано законодавство і освічені особливості правового регулювання вини продавця (изготовителя), покупця (потребителя) як умовия гражданско-правовой ответственности за нарушение обязательства розничной купли-продажи в контексте судебных споров о защите прав потребителей.

Ключевые слова: вина, обязательство розничной купли-продажи, судебная защита прав потребителей.

The article analyzes the legislation and highlight features of legal regulation of the guilt of the seller (manufacturer), the buyer (consumer) as a condition of civil – legal liability for the violation of obligations of retail purchase – sale in the context of litigation on consumer protection.

Key words: guilt, commitment retail purchase – sale, judicial protection of the rights of consumers.

